

Grzegorz Wingert

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska  
grzegorz.wingert@doctoral.uj.edu.pl  
ORCID: 0000-0001-6327-5632

## Rola Marcjona w procesie kształtowania się Ewangelii kanonicznych. Polemika z poglądami Markusa Vinzenta<sup>1</sup>

The Role of Marcion in the Process  
of Compiling the Canonical Gospels:  
Polemic with Markus Vinzent's Theses

**ABSTRACT:** This polemical paper discusses the views of Markus Vinzent presented in his book *Marcion and the Dating of the Synoptic Gospels*. Its author aimed to study interdependencies between the synoptic gospels and the text used by Marcion. This led him to a claim that all canonical gospels rely on Marcion, who is even supposed to have invented the literary genre of gospel. Inasmuch as the author of this paper agrees that the dependencies between The Gospel of Marcion and the synoptic gospels need to be comprehensively studied, he does not follow Vinzent's theses and methodological approach. The paper's author emphasizes the necessity of the use of lexical and narratological analyses and suggests that (even at the current state of studies) they can point towards one of the variants of the multi-source hypothesis.

**KEYWORDS:** New Testament, synoptic problem, Marcion, synoptic gospels, biblical criticism

**ABSTRAKT:** Artykuł stanowi polemikę z poglądami Markusa Vinzenta zaprezentowanymi w publikacji *Marcion and the Dating of the Synoptic Gospels*. Badacz ten stawiał sobie za cel zbadanie zależności ewangelii synoptycznych od tekstu, którym posługiwał się Marcjon, a w konsekwencji postawił tezę, iż wszystkie ewangelie

---

<sup>1</sup> M. Vinzent jest profesorem historii teologii na Kings College w Londynie, autorem edycji, komentarzy i opracowań pism Mistrza Ekcharta (np. *Meister Eckhart, "On the Lord's Prayer": Introduction, Text, Translation, and Commentary*, Leuven 2012). Specjalizuje się również w badaniach nad starożytnością chrześcijańską. W swych pracach postuluje późną datację wszystkich ewangelii kanonicznych oraz upatruje ich źródła w tekście, którym posługiwał się Marcjon z Synopy.

kanoniczne pozostają pod bezpośrednim wpływem Marcjona jako twórcy gatunku literackiego ewangelii. W opinii autora niniejszej polemiki samo podjęcie wątku zależności między wspomnianymi tekstami jest istotnym przedsięwzięciem, niemniej zaproponowane przez Vinzenta wyniki, jak również sama metodologia badań, budzą znaczne wątpliwości, które nie pozwalają przychylić się do proponowanej w omawianej książce tezy. Autor wskazuje na niezbędną konieczność zbadania niniejszego problemu przy wykorzystaniu analiz leksykalnych i narratologicznych, sugerując przy tym, że mogą one już na obecnym etapie wskazywać na zasadność któregoś z wariantów hipotezy wielu źródeł.

SŁOWA KLUCZOWE: Nowy Testament, problem synoptyczny, Marcjon, ewangelie synoptyczne, krytyka biblijna

## Marcjon a problem synoptyczny – wprowadzenie

Niewiele dyskusji związanych z krytyką Nowego Testamentu było kiedykolwiek w stanie wzbudzić tyle kontrowersji co problem synoptyczny. Zagadnienie wyjaśnienia zależności pomiędzy ewangeliami według Marka, Mateusza i Łukasza angażowało postaci reprezentujące rozmaite środowiska, począwszy od autorów starożytnych (z Augustynem z Hippony na czele<sup>2</sup>) aż po współczesnych badaczy analizujących kanoniczne teksty chrześcijaństwa w paradygmacie historyczno-filologicznym. Niestety, kilkanaście wieków debat oraz setki publikacji nie przyniosły jednoznacznego rozwiązania, a w ostatnich dziesięcioleciach można wręcz mówić o impasie badań w tym obszarze<sup>3</sup>. Ze względu na przekonanie o wyczerpaniu się dostępnych przesłanek – lub może raczej poszlak – znaczna część badaczy opowiada się za wybranym stanowiskiem, ważąc argumenty i akceptując słabości przyjmowanej hipotezy.

Czy rzeczywiście jednak badania znanych źródeł się wyczerpały i konieczne jest oczekiwanie na rewolucyjne odkrycia archeologiczne, takie jak te z Qumran czy Nag Hammadi? W świetle najnowszych opracowań można wskazać na wątek, który przez ostatnie stulecie był w nikłym stopniu uwzględniany

<sup>2</sup> Augustyn z Hippony, *De consensu evangelistarum*, [w:] *Patrologiae cursus completus: series latina*, t. 3, J.-P. Migne (ed.), Paris 1865, s. 1041–1228.

<sup>3</sup> Naturalnie zdania tego nie podzielają ci badacze, którzy z przekonaniem opowiadają się za którąś z dotychczas sformułowanych teorii. Jednocześnie nie brak głosów wyrażających nikle nadzieje na jakikolwiek konsensus w tej materii. R.L. Lindsey, *A Modified Two-Document Theory of the Synoptic Dependence and Interdependence*, [w:] *The Synoptic Problem and Q: Selected Studies from Novum Testamentum*, D. Orton (ed.), Leiden 1999, s. 7–8; S. Porter, B. Dyer, *Preface*, [w:] *Synoptic Problem: Four Views*, S. Porter, B. Dyer (eds.), Grand Rapids 2016, s. VII–VIII.

w krytyce Nowego Testamentu – tj. postać Marcjona z Synopy i jego ewangelię<sup>4</sup>. Za podjęciem takiego tropu przemawia możliwość stosunkowo dokładnego umiejscowienia działalności tego religijnego lidera w czasie i przestrzeni (tj. Rzym około 140 roku<sup>5</sup>) oraz bezsprzeczny związek akceptowanego przez niego tekstu ewangelii z tekstem według Łukasza<sup>6</sup>. Przesłanki te uwzględniała XIX-wieczna szkoła tybińska, proponując radykalną teorię o pierwszeństwie Ewangelii Marcjona jako tekstu polemicznego z judeochrześcijaństwem z pozycji Pawłowej chrystologii<sup>7</sup>. Choć wywód Baura i jego współpracowników jest często przedmiotem radykalnej krytyki, to pytanie o związek między Ewangelią Marcjona a ewangeliami synoptycznymi powraca w nowych publikacjach, m.in. autorstwa Judith Lieu<sup>8</sup>, Josepha Tysona<sup>9</sup>, Matthiasa Klinghardta<sup>10</sup> oraz Markusa Vinzenta<sup>11</sup>.

Stanowiska tych autorów pozostają niemal niezauważalne w polskich opracowaniach (jak również wystąpieniach konferencyjnych) z zakresu badań nad Nowym Testamentem<sup>12</sup>, dlatego też zasadnym wydaje się zasygnalizowanie wyników ich analiz oraz próba ich krytycznej oceny. Krótkiego przeglądu

<sup>4</sup> Umownie nazywaną w literaturze (oraz w tym tekście) Ewangelią Marcjona. O ile w przypadku publikacji M. Vinzenta tytuł ten wskazuje na autorstwo, to autor niniejszego artykułu stosuje go wyłącznie w rozumieniu „Ewangelii wykorzystywanej przez Marcjona”. Sam Pontyńczyk według Tertuliana nazywał ją po prostu *εὐαγγέλιον*. Por. S. Moll, *The Arch-heretic Marcion*, Tübingen 2010, s. 90.

<sup>5</sup> Por. S. Moll, *The Arch-heretic Marcion*, dz. cyt., s. 147.

<sup>6</sup> Ewangelia Marcjona bardzo długo – za Tertulianem – była określana mianem okrojonego z problematycznych fragmentów Łukasza. O ile sam fakt tekstualnego związku między tymi dwoma pismami nie budzi wątpliwości, to wektor zależności między nimi stanowi przedmiot kontrowersji. Istnieją jednak ważne przesłanki, by przyjąć, iż to Ewangelia Marcjona jest tekstem starszym.

<sup>7</sup> Por. F. Baur, *Kritische Untersuchungen über die kanonischen Evangelien*, Tübingen 1847, s. 428–435.

<sup>8</sup> Por. J. Lieu, *Marcion and the Making of a Heretic*, Cambridge 2015.

<sup>9</sup> Por. J. Tyson, *Marcion and Luke-Acts: A Defining Struggle*, Columbia 2006.

<sup>10</sup> Por. M. Klinghardt, *Das älteste Evangelium und die Entstehung der kanonischen Evangelien*, Tübingen 2015.

<sup>11</sup> Por. M. Vincent, *Marcion and the Dating of the Synoptic Gospels*, Leuven 2014.

<sup>12</sup> Bodaj pierwszy tę problematykę podjął w ostatnim czasie K. Pilarczyk w referacie *Dzieje a początki Kościoła: wokół problemu datacji dzieła Łukasza* wygłoszonym na 53 Sympozjum Biblistów Polskich w Toruniu w 2015 roku (opublikowany w: „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Biblistów Polskich” 13 [2016], s. 369–390), a następnie w artykule *Wokół problemu datacji „Dziejów apostołskich”* („Wrocławski Przegląd Teologiczny” 23 [2015], nr 2, s. 75–94). Brak tej problematyki w ważnym skądinąd nowym komentarzu do Nowego Testamentu w *Ewangelii według Łukasza* autorstwa F. Mickiewicza (*Ewangelia według świętego Łukasza, rozdziały 1–11. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Częstochowa 2011;

wszystkich najnowszych prac dotyczących problemu synoptycznego w kontekście Ewangelii Marcjona dokonał w ostatnim czasie Dieter Roth<sup>13</sup> i bezzasadnym byłoby powtarzanie jego badań, dlatego też niniejszy artykuł skupia się wyłącznie na monografii jednego z wymienionych autorów, tj. książce M. Vincenta *Marcion and the Dating of the Synoptic Gospels*<sup>14</sup>, proponując czytelnikowi alternatywny względem niej klucz rozumienia zależności między omawianymi tekstami.

## *Marcion and the Dating of the Synoptic Gospels* – koncepcja i struktura wywodu

Prezentowana monografia jest rozwinięciem tezy pojawiającej się we wcześniejszej książce Vincenta (*Christ's Resurrection in Early Christianity and the Making of the New Testament*<sup>15</sup>), wedle której Marcjon ma być autorem pierwszej ewangelii, a także twórcą samego gatunku literackiego. Autor już we wstępie zaznacza, że celem tej publikacji jest wyczerpujące wyjaśnienie wątpliwości, jakie pojawiły się w recenzjach jego poprzedniej książki<sup>16</sup>, którą w kilku miejscach cytuje. Należałoby zatem spodziewać się, że monografia ta wprost będzie odnosić się do stawianych Vincentowi zarzutów. Jednak jest zgoła inaczej. Okazuje się bowiem, że druzgoczące zarzuty stawiane poprzedniej publikacji autor traktuje jako komplementy, jak to widać w odniesieniu do obszernej recenzji Jamesa Pageta, w której padają zarzuty o niefalsyfikowalność proponowanych przez niemieckiego badacza rozwiązań. Vincent przytacza nawet wprost zdanie: „trudno jest jednak znaleźć sposób, by zaprzeczyć jego twierdzeniom, tj. pokazać, że myli się ponad wszelką wątpliwość”<sup>17</sup>. Odnajduje w tym stwierdzeniu wyraz przychyłnej oceny, „mimo metodologicznej krytyki”<sup>18</sup>. W obliczu tak radykalnego nieporozumienia trudno oczekiwać, by *Marcion and the Dating...* zawierała wprost odpowiedzi na zarzuty stawiane poprzedniej jego publikacji.

---

F. Mickiewicz, *Ewangelia według świętego Łukasza, rozdziały 12–24. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Częstochowa 2012).

<sup>13</sup> Por. D. Roth, *Marcion's Gospel and the Synoptic Problem in Recent Scholarship*, [w:] *Gospel Interpretation and the Q-Hypothesis*, M. Müller, H. Omerzu (eds.), London 2018, s. 267–282.

<sup>14</sup> Por. M. Vincent, *Marcion...*, dz. cyt.

<sup>15</sup> Por. M. Vincent, *Christ's Resurrection in Early Christianity and the Making of the New Testament*, Farnham 2011.

<sup>16</sup> Por. M. Vincent, *Marcion...*, dz. cyt., s. VII.

<sup>17</sup> M. Vincent, *Marcion...*, dz. cyt., s. X (tłum. własne – GW, dotyczy również wszystkich kolejnych cytatów z języków obcych).

<sup>18</sup> M. Vincent, *Marcion...*, dz. cyt., s. X.

Czy jednak mimo to autorowi udało się w przekonujący i – co ważne w świetle cytowanej recenzji – naukowy sposób zaprezentować swoje stanowisko?

Sama struktura monografii sprawia na pierwszy rzut oka przekonujące wrażenie. W pierwszym rozdziale autor prezentuje i analizuje źródła wzmiankujące Marcjona i jego ewangelię, odnosząc się także do najstarszych tekstów cytujących ewangelię kanoniczne. W kolejnej części dokonuje przeglądu stanowisk dotyczących problemu synoptycznego, by w trzeciej przeprowadzić porównawcze analizy tekstu Marcjona z Markiem, Mateuszem i Łukaszem. Niewielki czwarty rozdział to podsumowanie, w którym autor ponownie opowiada się ze teorią Baura i powtarza tezę, że Marcjon jest twórcą nowego gatunku literackiego – ewangelii.

Gdy jednak spojrzeć na objętość poszczególnych części książki, można zaskoczeniem odnotować, że dwa pierwsze rozdziały, referujące *status quaestionis*, stanowią ponad 70% całej monografii<sup>19</sup>. Z kolei zasadniczy dla centralnej tezy rozdział trzeci składa się w znacznej mierze z tabelarycznych zestawień równoległych fragmentów Ewangelii Marcjona oraz synoptyków (z pominięciem aparatu krytycznego) oraz bardzo rozległych cytatów z artykułu Charlesa E. Hilla *The Orthodox Gospel*<sup>20</sup>. Jakkolwiek taki kształt opracowania może budzić wątpliwości, wcale nie musi decydować o tym, że Vinzent myli się w swych twierdzeniach. Niestety, także szczegółowa lektura nie przekonała do nich autora niniejszego artykułu<sup>21</sup> z powodów, które zostaną przedstawione poniżej.

## Uwagi merytoryczne

Zaprezentowane w najobszerniejszym rozdziale *Marcion and the Dating...* źródła stanowią niemal wyczerpującą listę zachowanych tekstów datowanych na II wiek,

<sup>19</sup> Wiele miejsca autor przeznacza na rozległe cytaty z tekstów źródłowych – prezentując równoległe tłumaczenie i tekst oryginalny.

<sup>20</sup> Por. C.E. Hill, *“The Orthodox Gospel”: The Reception of John in the Great Church Prior to Irenaeus*, [w:] *The Legacy of John*, T. Rasmus (ed.), Leiden 2010, s. 233–300.

<sup>21</sup> Podobne opinie pojawiają się zarówno w recenzjach, jak i pracach odwołujących się do omawianej publikacji. Por. J. Lieu, *Marcion and the Making of a Heretic*, Cambridge 2015, s. 183; P. Himes, *M. Vinzent, Marcion and the Dating of the Synoptic Gospels*, „Journal of Textual Criticism” 20 (2015), <http://jbt.org/v20/TC-2015-Rev-Vinzent-Himes.pdf> [dostęp: 15.04.2020]; C. Rotschild, *M. Vinzent, Marcion and the Dating of the Synoptic Gospels*, „Review of Biblical Literature” 3 (2016), [https://www.bookreviews.org/pdf/10107\\_11206.pdf](https://www.bookreviews.org/pdf/10107_11206.pdf) [dostęp: 15.04.2020]; P. Foster, *M. Vinzent, Marcion and the Dating of the Synoptic Gospels*, „Journal of Ecclesiastical History” 66 (2015), s. 144–145.

w których pojawiają się odniesienia do Marcjona i wzmianki na temat ewangelii kanonicznych. Rozdział ten ma za zadanie wesprzeć dwie tezy autora:

- 1) Ewangelia Marcjona stanowiła źródło dla późniejszych ewangelii kanonicznych<sup>22</sup>.
- 2) Marcjon traktowany był jako heretyk w źródłach późniejszych, podczas gdy jemu współcześni wchodzą z nim w dyskusję „jak teolog z teologiem”<sup>23</sup>.

Wśród przytaczanych źródeł brakuje tam niestety, problematycznego z perspektywy tez autora, *Pierwszego Listu Klemensa*, którego treść wskazuje na znajomość Mateusza i Łukasza<sup>24</sup>. Brak ten sprawia, że twierdzenie o wtórności synoptyków (i Jana) względem Marcjona<sup>25</sup> oparte jest wyłącznie na fałszywym *argumentum a silentio*, a tym samym zupełnie nieprzekonujące. Inne źródła, które mogłyby przeczyć tej tezie, autor datuje bardzo późno (np. Papiasza<sup>26</sup>), dzięki czemu przestają zagrażać jego teorii. Vinzent próbuje dodatkowo wspierać się faktem, że źródła w II wieku używają terminu *εὐαγγέλιον*, dodając do tego frazę „tak zwana”<sup>27</sup>. Jego zdaniem ma ona wskazywać na dystansowanie się starożytnych autorów od pochodzącego od Marcjona terminu<sup>28</sup>. Równie dobrze jednak może to oznaczać tylko tyle, iż był to stosunkowo nowy sposób określania tego, co dotychczas nazywano „wspomnieniami”<sup>29</sup>.

W wielu miejscach autor podobnie powołuje się na daleko idące przypuszczenia: sięga po bardzo luźne wyjaśnienia metafor<sup>30</sup>, a nawet spekulacje. Dobity przykład może stanowić sugestia, że teksty synoptyków zostały odrzucone przez Marcjona jako „plagiat” jego dzieła – pojawia się ona bez jakiegokolwiek umocowania w źródłach<sup>31</sup>. Druga z przytoczonych na początku poprzedniego akapitu tez także jest do utrzymania jedynie w pewnym stopniu – Vinzent

<sup>22</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 133–144.

<sup>23</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 7, 11.

<sup>24</sup> Szczegółowo na ten temat wypowiada się Himes w cytowanej już recenzji.

<sup>25</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 138–140.

<sup>26</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 12.

<sup>27</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 37–38.

<sup>28</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 55.

<sup>29</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 32. *Ἀπομνημονεύματα* – por. Justyn Męczennik, *Dialogue avec Tryphon: édition critique*, P. Bobichon (ed.), Freiburg 2003, 105.1. Sam termin funkcjonował ponadto już od dawna w świecie hellenistycznym pod innym znaczeniem. C. Evans, *Mark's Incipit and the Priene Calendar Inscription From Jewish Gospel to Greco-Roman Gospel*, „Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism” 1 (2000), s. 67–81.

<sup>30</sup> Wyrażenie „wszystkie narody bluźniły za jego sprawą” ma oznaczać, że Ewangelia została przetłumaczona na syryjski i łacinę. Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 30, zob. też s. 10–11.

<sup>31</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 50. Próżno byłoby też szukać źródeł na poparcie takiego twierdzenia.

słusznie zauważa rosnącą wrogość Justyna wobec Marcjona<sup>32</sup>, przy czym „herezjologiczny”<sup>33</sup> wydzźwięk jest zauważalny w niemal wszystkich bliskich Justynowi czasowo źródłach, szeroko cytowanych przez autora.

Razici może także to, że źródła traktowane są przede wszystkim jako ilustracja do postawionej już na samym początku tezy, pomijając odniesienia do badań wprost przeczących stanowisku autora, a opierających się na tych samych tekstach starożytnych. Nie sposób jednak nie docenić erudycji niemieckiego badacza, któremu udało się przygotować przegląd tych często źle (lub wręcz pośrednio) zachowanych źródeł wraz z bardzo licznymi odniesieniami do literatury przedmiotu. Podobny walor posiada rozdział drugi, który stanowi bardzo dobre wprowadzenie do problematyki zależności między ewangeliami – zawiera on nie tylko przegląd stanowisk dotyczących ich datacji, ale także prezentację mniej popularnych rozwiązań problemu synoptycznego.

Bardzo trudno zaakceptować jest jednak sposób, w jaki Vinzent dochodzi do centralnego zagadnienia swojej książki w rozdziale trzecim. Ustalenie datacji najstarszych papirusów na czas po Marcjonie może, choć wcale nie musi, przemawiać za jego tezą<sup>34</sup>. Zupełnie wątpliwe jest jednak wykorzystywanie literalnych cytatów z Ewangelii Marcjona, która w świetle wywodu autora jawi się jako tekst dobrze zachowany, podczas gdy jest on jedynie rekonstruowany na podstawie (bardzo licznych co prawda) przytoczeń w tekstach polemicznych. Samo sięgnięcie po rekonstrukcję nie mogłoby być uznane za błąd metodologiczny, gdyby Vinzent wskazywał na ich źródła, a także fragmenty sporne i wątpliwe. W czasie gdy publikował swoją książkę, mógł dysponować wyłącznie tekstem Harnacka<sup>35</sup> (rekonstrukcja BeDuhna pojawiła się niewiele wcześniej niż *Marcion and the Dating...*<sup>36</sup>). Można jedynie przypuszczać, że pracował na własnych materiałach, których nadchodzącą publikację sygnalizował we wstępie<sup>37</sup>. Taką tajemniczą rekonstrukcję autor następnie zestawiał z (także nieopatrzonymi aparatem krytycznym) fragmentami synoptyków<sup>38</sup>.

Zadanie, którego podjął się Vinzent w tej części swojej monografii, nie jest wadliwe metodologicznie jako takie. Trudno jednak zaakceptować bezkrytyczny stosunek do własnej rekonstrukcji tekstu Marcjona oraz statyczne traktowanie

<sup>32</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 36.

<sup>33</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 10.

<sup>34</sup> Tym bardziej że P52 musiałby powstać w bardzo niewielkim czasie od działalności Marcjona. Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 222–224.

<sup>35</sup> Por. A. von Harnack, *Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott*, Leipzig 1924.

<sup>36</sup> Por. J. BeDunh, *The First New Testament*, Salem 2013.

<sup>37</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. IX.

<sup>38</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 260–276.

tekstu pozostałych ewangelii. Z pewnością byłoby ono łatwiejsze do przeprowadzenia obecnie, gdy ukazały się kolejne rekonstrukcje – autorstwa M. Klinghardta<sup>39</sup> i D. Rotha<sup>40</sup> – które wraz z pozostałymi musiałyby koniecznie zostać ze sobą zestawione, by dopiero wtedy ocenić możliwość podjęcia proponowanych przez Vinzenta badań w takiej właśnie formie. Koncepcji Vinzenta brakuje także wyczerpującej dyskusji z argumentami znacznej większości badaczy Nowego Testamentu, których badaniom radykalnie przeciw przeczy.

W świetle tak poważnych wątpliwości nie sposób byłoby zaakceptować także proponowanego pod koniec omawianej publikacji wniosku, że właściwym twórcą literackiego gatunku ewangelii był Marcjon. Twierdzenie to autor określa jako „stosunkowo bliskie modelom Boismarda i Burketta”<sup>41</sup>, gdyby jednak kanoniczne ewangelie, zgodnie z hipotezami wymienionych autorów, miały zależeć od licznych źródeł, trudno byłoby uznać innowacyjność propozycji Marcjona, która w tym wypadku ograniczałaby się do spisania części tradycji ustnych i nadania takiemu dziełu tytułu.

## Ocena propozycji Vinzenta

Niestety, mimo że autor bez wątpienia był świadom zastrzeżeń metodologicznych, jakie sformułowano wobec jego poprzedniej książki, w kolejnej publikacji powtórzył swój wywód, niemal nie rozwiązując żadnej z trudności, jakie sygnalizowano w recenzjach. Tak jak *Christ's Resurrection...*, również i recenzowana tu publikacja oparta jest na bardzo wątpliwym modelu wnioskowania. Brakuje w niej dyskusji, w tym z argumentami krytyków szkoły z Tybingi, na którą tak chętnie powoływał się Vinzent. Być może polemiczny rys pozwoliłby autorowi nieco krytyczniej spojrzeć na własną hipotezę, która ciągle w tym ujęciu pozostaje niefalsyfikowalna. Stało się tak pomimo deklaratywnego przyjmowania przez autora „racjonalnej”<sup>42</sup> postawy wobec angażującego emocje problemu, w kontrze do „romantycznych”<sup>43</sup> tendencji wczesnego datowania ewangelii kanonicznych. Jednocześnie intuicje autora niniejszego artykułu wydają się wskazywać na to,

<sup>39</sup> Por. M. Klinghardt, *Das älteste Evangelium...*, dz. cyt. Metodę rekonstrukcji tego autora oraz metodę jej graficznej prezentacji krytykuje P.A. Gramaglia w swej polemice z Klinghardtem, zob. P.A. Gramaglia, *Marcione e il Vangelo (di Luca). Un confronto con Matthias Klinghardt*, Torino 2017, s. IX–XI.

<sup>40</sup> Por. D. Roth, *The Text of Marcions Gospel*, Leiden 2015.

<sup>41</sup> M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 277.

<sup>42</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. VII, 215.

<sup>43</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. VII.



że współczesny dyskurs naukowy dotyczący Nowego Testamentu w znacznie mniejszym stopniu uzależniony jest od konfesyjnych inklinacji i pozatekstualnych przesłanek, niż miało to miejsce np. na przełomie XIX i XX wieku, do którego tak chętnie odnosi się Vinzent.

Pomimo istotnych wątpliwości przedstawionych w niniejszym artykule, konieczne jest wskazanie na zalety, jakie posiada książka *Marcion and the Dating of Synoptic Gospels*. Po pierwsze wskazuje ona na fakt, że arbitralne rozdzielanie badań nad Nowym Testamentem i pismami patrystycznymi (tj. w modelu ciągle proponowanym w badaniach o orientacji teologicznej) może istotnie utrudniać prowadzenie przekonujących badań<sup>44</sup>. Uznanie obu tych domen za wspólne pole badawcze może okazać się owocne poznawczo – rozwiązanie takie jest stosunkowo często przyjmowane w niezaangażowanych konfesyjnie badaniach nad religią. Warto także wskazać na kolejny walor recenzowanej publikacji: jej istotna część może stanowić wartościowe, syntetyczne wprowadzenie w zagadnienia krytyki Nowego Testamentu, dostarczając czytelnikowi ogromu sugestii bibliograficznych, inspirując do dalszych eksploracji. W swej próbie konfrontacji Ewangelii Marcjona z ewangeliami kanonicznymi Vinzentowi niewątpliwie udało się zwrócić uwagę na bardzo ważny problem, którego prześledzenie mogło potencjalnie zmienić dominujące w obecnym dyskursie naukowym przekonania. Entuzjazm, z jakim podszedł do tego zagadnienia<sup>45</sup>, sprawił jednak, że jego wysiłek nie zaowocował powstaniem rewolucyjnej naukowej monografii, a jedynie spekulatywnego traktatu, który musi budzić wątpliwości badaczy bez względu na to, czy identyfikują się z biblistyką jako dyscypliną teologiczną, czy paradygmatem historyczno-filologicznym w badaniach religioznawczych.

## W poszukiwaniu alternatywy – Ewangelia Marcjona a hipotezy wielu źródeł

Niepowodzenie Vinzenta, a później również Klinghardta<sup>46</sup>, nie musi bynajmniej oznaczać, że podjęty przez nich trop jest z gruntu błędny. W opinii autora niniejszego artykułu zupełnie niewystarczające były natomiast środki (tj. narzędzia metodologiczne), jakie przywołani autorzy wykorzystali, by problem

<sup>44</sup> Por. M. Vinzent, *Marcion...*, dz. cyt., s. 1–3.

<sup>45</sup> Który J. Lieu nazywa wręcz „paranoicznym uporem”. Por. J. Lieu, *The Enduring Legacy of Pan-Marcionism*, „Journal of Ecclesiastical History” 64 (2013), s. 559.

<sup>46</sup> Por. M. Klinghardt, *Das älteste Evangelium...*, dz. cyt.

ten zbadać. Jedyne pozorne wykorzystywanie przez Vinzenta krytyki tekstu i poszczególnych narzędzi metody historyczno-krytycznej doprowadziło do pominięcia w jego rozważaniach tak istotnych pytań jak np.: czy Ewangelia Marcjona (w jej rekonstruowanym kształcie) wskazuje na podobieństwa (lub tożsamość) warsztatu redakcyjnego obserwowanego w kanonicznej Ewangelii Łukasza?<sup>47</sup>; czy możliwe jest zrekonstruowanie ewolucji terminologii wykorzystywanej w poszczególnych ewangeliach – i czy w tym kontekście tekst Marcjona jawi się jako pierwotny względem kanonicznych synoptyków?; czy za prawdopodobny można uznać rozwój kompozycji struktur narracyjnych w proponowanym modelu zależności? Bez szczegółowych analiz stylometrycznych i narratologicznych nie jest możliwe rzetelne formułowanie tak fundamentalnych wniosków jak te proponowane przez Vinzenta.

W tym kontekście za przekonujące metodologicznie można uznać m.in. badania Piera A. Gramagli, który właśnie poprzez porównawczą analizę leksyki tzw. Ewangelii Marcjona i Ewangelii Łukasza wyprowadza wniosek, że te dwa teksty są kolejnymi redakcjami tej samej ewangelii, wychodzącymi zresztą spod pióra jednego autora<sup>48</sup>. Akceptacja konkluzji włoskiego badacza rozwiązuje naturalnie jedynie niewielką część problemów, jakie rysują się wokół omawianego tu zagadnienia, niemniej jednak stanowią one argument za obraniem konkretnego kierunku dalszych badań.

Skoro bowiem Ewangelia Marcjona jest (co prawda pośrednim i nieco mglistym) świadkiem zaginionego i kwestionowanego tekstu proto-Łukasza, to teoria modelująca relacje między ewangeliami kanonicznymi musi z konieczności dopuszczać dynamikę zależności, która byłaby znacznie bardziej skomplikowana niż ta wynikająca z hipotez Griesbacha, Farrera-Goodcare'a czy w końcu także Vinzenta i Klinghardta. Konsekwentnie traci nieco na sile jeden z powtarzających się argumentów przeciwników hipotez Boismarda, Rollanda i Burketa, zgodnie z którym stopień skomplikowania ich teorii nie jest dostatecznie ugruntowany w źródłach, a przez to mało prawdopodobny<sup>49</sup>. Czy wektor *proto-Łukasz*<sup>50</sup> → *Łukasz kanoniczny* można zatem wpisać w któryś z podanych modeli?

Przywołane już obserwacje Gramagli wydają się w bardzo interesujący sposób korelować z analizą fragmentów kanonicznego Łukasza, których wydaje się

<sup>47</sup> Zagadnienie leksyki obu Ewangelii zbadał Gramaglia, dochodząc do wniosku, że zarówno tekst Marcjona, jak i kanoniczna Ewangelia Łukasza musiały mieć jednego redaktora.

Por. P.A. Gramaglia, *Marcione...*, dz. cyt.

<sup>48</sup> Por. P.A. Gramaglia, *Marcione...*, dz. cyt., s. 369.

<sup>49</sup> Por. S. Porter, *The Synoptic Problem: The State of the Question*, „Journal of Graeco-Roman Christianity and Judaism” 12 (2016), s. 84–85.

<sup>50</sup> W kształcie, jaki rysują rekonstrukcje tekstu, z jakiego korzystał Marcjon.

brakować w tekście Marcjona<sup>51</sup>. Spośród 26 niebudzących wątpliwości większych „pominięć”<sup>52</sup> aż 11, w całości lub części, stanowi Łukaszowe *Sondergut*<sup>53</sup>. Już taki odsetek może budzić zainteresowanie, a opiera się on jedynie na fragmentach jednoznacznie poświadczonych przez źródła. Analogiczne analizy opierające się na rekonstrukcji Harnacka (oraz uwzględniające także pomniejsze uzgodnienia) dostarczają zbliżonych, choć jeszcze większych wartości liczbowych: Knox i Tyson szacują je na poziomie ok. 41–43%<sup>54</sup>. Bez względu na dokładne wartości liczbowe zauważyć można, że w ten sposób hipotetyczny proto-Łukasz zbliża się w znaczącej mierze do sumy tradycji potrójnej i „Q”, choć oczywiście będzie zawierał różne lekcje poszczególnych perykop.

Tak potraktowana Ewangelia Marcjona wydaje się zbliżać do kształtu proto-Łukasza w wariancie proponowanym przez Boismarda<sup>55</sup>. Zawiera ona znaczną część „dokumentu B” (który wraz z niemal paralelnym „dokumentem A” odpowiada za rdzeń wspólnej tradycji synoptycznej), ciągle jednak pozostając przed zakładanymi uzgodnieniami z tekstem pośredniego Marka. Z drugiej strony w tekście obecny jest niemal cały materiał wspólny dla Mateusza i Łukasza, który w modelu Boismarda również oznaczany jest jako „Q”. Z kolei za pozostałe, właściwe jedynie Łukaszowi fragmenty odpowiadać miałyby odwołanie do jeszcze jednego palestyńskiego źródła (dokument C).

Trudno byłoby jednak twierdzić, że przeprowadzony powyżej zabieg nie budzi żadnych wątpliwości – bardzo problematyczne pozostają fragmenty, w których tekst Marcjona pomija wersy wspólne wszystkim synoptykom<sup>56</sup>. Jeszcze więcej trudności wynika zaś z tych fragmentów, w których dochodzi do uzgodnień tekstu Mateusza i Łukasza w opozycji do Marka i Marcjona<sup>57</sup>. Wydaje się niestety, że bezpośrednie włączenie Ewangelii Marcjona w ten i pozostałe znane nam modele relacji między synoptykami będzie tworzyło istotne problemy<sup>58</sup>. Konieczne zatem są szczegółowe analizy prowadzące do uzgodnienia wiedzy na temat tekstu Marcjona z dotychczasowymi analizami

<sup>51</sup> Tekst zrekonstruowany przez Rotha. Zob. D. Roth, *The text...*, dz. cyt.

<sup>52</sup> Por. D. Roth, *The text...*, dz. cyt., s. 412–436.

<sup>53</sup> Por. Łk 1,1-2,52; 9,31b; 11,30-32; 13,1-9; 13,29-35; 15,11-32; 17,10; 21,18; 21,21-22; 22,34; 23,43.

<sup>54</sup> Por. J. Tyson, *Marcion...*, dz. cyt., s. 87.

<sup>55</sup> Por. P. Benoit, M.E. Boismard, *Synopse des quatre Évangiles en français avec paralleles des apocryphes et des Pères*, t. 2, Paris 1972, s. 15–17.

<sup>56</sup> Np. Łk 18,31-32; Mt 20,17-19; Mk 10,32-34; D. Roth, *The text...*, dz. cyt., s. 429.

<sup>57</sup> Np. Łk 11,49-51; Mt 23,34-36; D. Roth, *The text...*, dz. cyt., s. 422. Łk 13,34-35l; Mt 23,37-38; D. Roth, *The text...*, dz. cyt., s. 445.

<sup>58</sup> Przywołane jako problematyczne z perspektywy hipotezy Boismarda paralelizmy między materiałem obecnym w Ewangelii Marka i Marcjona zbliżają drugą z nich do tzw. Ewangelii Pawła w kształcie, jaki hipotetycznie przyjmował Rolland.

z zakresu krytyki Nowego Testamentu. Te zaś z kolei mogą doprowadzić do ewaluacji dostępnych teorii dotyczących problemu synoptycznego.

Ewangelia Marcjona ciągle pozostaje tekstem wymagającym bardzo starannych, ale i ostrożnych analiz. Omawiane tu opracowanie Vinzenta jest niestety przykładem przedsięwzięcia, w którym autor podejmuje ten ważki problem, proponując zupełnie nieprzekonujące podejście, a w konsekwencji także konkluduje. Pozostaje zatem mieć nadzieję, że Ewangelia Marcjona zostanie włączona w szeroki dyskurs dotyczący genezy tekstów Nowego Testamentu, a nie będzie jedynie niszową domeną nielicznych badaczy, którzy z zastanawiających powodów chcą w nim widzieć odpowiedź na wszelkie aporie, jakie pojawiają się w próbie rozwikłania problemu synoptycznego.

## Bibliografia

- Augustyn z Hippony, *De consensu evangelistarum*, [w:] *Patrologiae cursus completus: series latina*, t. 3, J.-P. Migne (ed.), Paris 1865, s. 1041–1228.
- Baur F., *Kritische Untersuchungen über die kanonischen Evangelien*, Tübingen 1847.
- BeDuhn J., *The First New Testament*, Salem 2013.
- Benoit P., Boismard M.-É., *Synopse des quatre Évangiles en français avec parallèles des apocryphes et des Pères*, t. 2, Paris 1972.
- Evans C., *Mark's Incipit and the Priene Calendar Inscription: From Jewish Gospel to Greco-Roman Gospel*, „Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism” 1 (2000), s. 67–81.
- Foster P., *M. Vinzent, Marcion and the Dating of the Synoptic Gospels*, „Journal of Ecclesiastical History” 66 (2015), s. 144–145.
- Gramaglia P.A., *Marcione e il Vangelo (di Luca). Un confronto con Matthias Klinghardt*, Torino 2017.
- Harnack A. von, *Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott*, Leipzig 1924.
- Hill C.E., *“The Orthodox Gospel”: The Reception of John in the Great Church Prior to Irenaeus*, [w:] *The Legacy of John*, T. Rasimus (ed.), Leiden 2010, s. 233–300.
- Himes P., *M. Vinzent, Marcion and the Dating of the Synoptic Gospels*, „Journal of Textual Criticism” 20 (2015), <http://jbtcc.org/v20/TC-2015-Rev-Vinzent-Himes.pdf> [dostęp: 15.04.2020].
- Justyn Męczennik, *Dialogue avec Tryphon: édition critique*, P. Bobichon (ed.), Freiburg 2003.
- Klinghardt M., *Das älteste Evangelium und die Entstehung der kanonischen Evangelien*, Tübingen 2015.
- Klinghardt M., *The Marcionite Gospel and the Synoptic Problem: A New Suggestion*, „Novum Testamentum” 50 (2008), s. 1–27.
- Lieu J., *Marcion and the Making of a Heretic*, Cambridge 2015.
- Lieu J., *The Enduring Legacy of Pan-Marcionism*, „Journal of Ecclesiastical History” 64 (2013), s. 557–561.

- Lindsey R.L., *A Modified Two-Document Theory of the Synoptic Dependence and Interdependence*, [w:] *The Synoptic Problem and Q: Selected Studies from Novum Testamentum*, D. Orton (ed.), Leiden 1999, s. 7–31.
- Mickiewicz F., *Ewangelia według świętego Łukasza, rozdziały 1–11. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Częstochowa 2011.
- Mickiewicz F., *Ewangelia według świętego Łukasza, rozdziały 12–24. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Częstochowa 2012.
- Moll S., *The Arch-heretic Marcion*, Tübingen 2010.
- Pilarczyk K., *Dzieje a początki Kościoła: wokół problemu datacji dzieła Łukasza*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia Biblistów Polskich” 13 (2016), s. 369–390.
- Pilarczyk K., *Wokół problemu datacji „Dziejów apostołskich”*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 23 (2015), nr 2, s. 75–94.
- Porter S.E., *The Synoptic Problem: The State of the Question*, „Journal of Graeco-Roman Christianity and Judaism” 12 (2016), s. 73–98.
- Roth D., *Marcion's Gospel and the Synoptic Problem in Recent Scholarship*, [w:] *Gospel Interpretation and the Q-Hypothesis*, M. Müller, H. Omerzu (eds.), London 2018, s. 267–282.
- Roth D., *The Text of Marcions Gospel*, Leiden 2015.
- Rotschild C., *M. Vinzent, Marcion and the Dating of the Synoptic Gospels*, „Review of Biblical Literature” 3 (2016), [https://www.bookreviews.org/pdf/10107\\_11206.pdf](https://www.bookreviews.org/pdf/10107_11206.pdf) [dostęp: 15.04.2020].
- Synoptic Problem: Four Views*, S. Porter, B. Dyer (eds.), Grand Rapids 2016.
- Tyson J., *Marcion and Luke-Acts: A Defining Struggle*, Columbia 2006.
- Vinzent M., *Christ's Resurrection in Early Christianity and the Making of the New Testament*, Farnham 2011.
- Vinzent M., *Marcion and the Dating of the Synoptic Gospels*, Leuven 2014.
- Vinzent M., *Meister Eckhart, "On the Lord's Prayer": Introduction, Text, Translation, and Commentary*, Leuven 2012.

GRZEGORZ WINGERT – doktorant w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w ramach dyscypliny nauki o kulturze i religii. Jego zainteresowania badawcze obejmują historię dualistycznych ruchów późnej starożytności, historię monastycyzmu chrześcijańskiego, a przede wszystkim historię, krytykę i hermeneutykę Nowego Testamentu, także w kluczach dostarczanych przez powyższe nurty.